

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- Թորոսյան Հ. Յ. — Հ. Արսեն Սիւրբի 517
Սերկանց Յ. Մեսրոպի. — Հայքի Շան-
տերնակոր (Թրգմ. անգլիերէնէ Քաշարենց
Հրաչ) 524
Կիւրքեան Բրոյ. Լեւոն. — Վիլհելմին
ժողով 531
Փէշիկեան Հ. Եղիա. — Զուգայեցի Ան-
տոն Դարի պատմական յիշատակարան մը. 536

ԳՐԱԿԱՆ

- Վազգէն - Կորիւն. — Գրականութիւնը
մշակողներ և ընթերցողներ 543
Կուրքիկի. — Յիշէ մի մոռնար (Թրգմ.
Հ. Թ. Թումանյան) 546
Գաշիկեան Յ. — Հ. Արսեն Վազգէն 547
Սօֆիան Վանթա. — Մետուսա - Սփո-
փանք 547
Քաշարենց Հրաչ. — Ուշագիւր որբին . 548
Գուշուսեան Յակոբ. — Անանային . 549
Փէշիկեան Հ. Եղիա. — Ծննդեան գիշեր. 562

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

- Երեմեան Հ. Սիւնն. — Գրական շար-
ժում. Բաղինտրանաթ Թակորի «Տուն և
Աշխարհ». «Բալու». «Արձանական». Գա-
փամանեան «Տարեցոյց» 1933. 550
Քիւրտեան Յ. — «Պատմութիւն Երու-
սաղէմի» Տիգրան Հ. Թ. Սաւալանյանի . 551

ԹԱՏԵՐԳԱԿԱՆ

- Գեորգի. — Գեօր Ֆոն Բերլինգեն (Թրգ.
Յակոբ-Գրիգոր) 533

ՀԱՅԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳ

- Հ. Վ. Յ. — Ֆրանսահայ չքեղ հանգէս մը
Ս. - Մուրատեան Վարժարանին մէջ (Սեւր-
փարիզ) 559
Խմբ. — Խորէն Արքեպ. Մուրատեան
Կաթողիկոս ամենայն հայոց 563

PHILOLOGIE

- Thorossian P. J. - P. Arsène Soukri 517
Setiantz J. Mesrobian. - Les arméniens
à Chandernagor (trad. par. Katcharentz
Hratch) 524
Gurekian Prof. Léon. - L'Arbre Vir-
gilien 506
Paitchikian P. Elie. - Un mémorial
historique (XVIIe siècle) d'Antoine de
Djoulphe-Ispahan 535

LITTERATURE

- Vasken - Goriun. - Ecrivains et
lecteurs 543
Guerrini. - Souviens toi! (poésie trad.
par Tomadjian P. T.) 546
Davidian J. - P. Arsène Ghazikian
(poésie) 547
Sofian Vahram. - Medusa - Soula-
gement (poésie) 547
Katcharentz Hratch. - Attention à
l'orphelin (poésie) 548
Cougoundjian J. - Autuminal. . 549
Paitchikian P. E. - Minuit de Noël 562

RECENSIONS

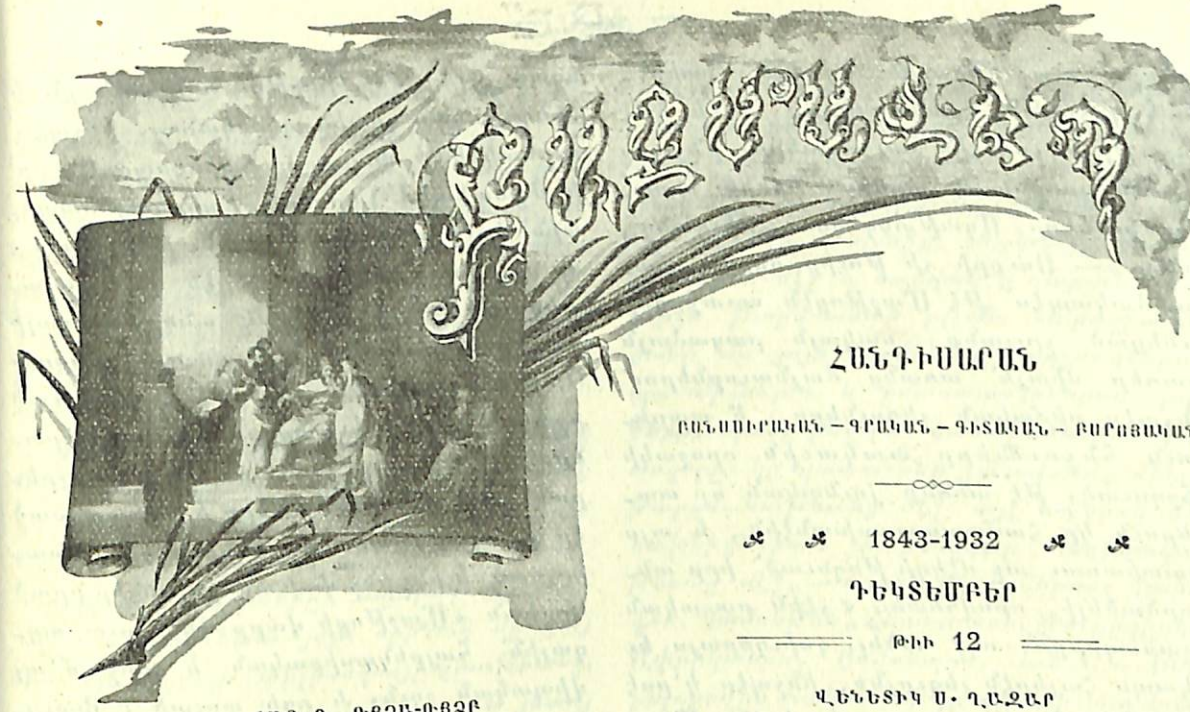
- Erémian P. S. - Mouvement litté-
raire 550
Kurdian H. - «Histoire de Jérusa-
lem» de Tigran H. T. Savalaniantz . 551

THÉÂTRE

- Goethe. - Goetz de Berlichingen (trad.
par Hagop-Krikor) 533

ECHOS d'ARMÉNIE

- H. P. V. - Une fête solennelle franco-
arménienne dans le Collège S. - Moorat
(à Sèvres) 559
Réd. - L'Archevêque Khorène Mou-
radbeghian élu Catholico des arméniens
à Etchmiadzine 562

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Հ. ԱՐՍԵՆ ՍՈՒՔՐԻ

ԳՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Շար. տես «Բաղմավէպ» 1932, էջ 343)

Հ. Սուրբիկի՝ հայ լեզուին և մատե-
նագրութեան ունեցած խոր հմտութեան
անվիճելի ապացոյցներ են, անոր ներ-
հուն յօդուածները, որոնցմով կը ներկա-
յացնէ՝ իր խոշոր գիծերուն մէջ՝ մեր
հայ գրականութեան ընդհանուր պատկերը,
Հինգերորդէն մինչեւ Երկուսուսներորդ
դարը: Սոյն յօդուածները սկսած է հրա-
տարակել 1875ի «Բաղմավէպ»ին մէջ,
մինչ հազիւ աւարտած դարացական շրջ-
անը՝ իր գրական թոխներուն նախկին
փորձն էր որ կ'ընէր: Այդ յօդուածներուն
առաջինն է, «Մեսրոպեան դար հայկա-
կան լեզուի»¹, որուն մէջ յետ պանծա-
ցնելու Մաշթոց վ.ի գործունէութեան
գերակշիռ արժէքը եւ արդիւնքը, իբր

հիմնադրի մեր ազգային գրականութեան,
կը շօշափէ այն բոլոր մատենագրական
խնդիրները, որոնք մինչեւ այսօր տակա-
ւին վիճարանութեան նիւթ կը կազմեն
բանասէրներուն մէջ, որոնց մասին հա-
մեստօրէն՝ բայց ոչ նուազ հեղինակօրէն՝
կը յայտնէ իր որոշ կարծիքները, որոնք
56 տարի վերջը կը պահեն դեռ իրենց
այժմէութիւնը: Բնականաբար, Մաշթո-
ցի անունը սերտիւ կապուած ըլլալով
մեր հայ գրերու գիւտին հետ, քննութեան
առարկայ կ'ընէ այն հարցը, թէ իրապէս
Մաշթոցէն առաջ գոյութիւն չունէին հայ

1. «Բաղմավէպ», 1875, էջ 7-16.

գրեց, — ինչ են ուրեմն Դանիել-
ընտանեկան նշանագրերը, — և եթէ
գոյութիւն չունէին հայ տառերը, ինչպէս
ուրեմն գրեցին Գ. դարուն իրենց պատ-
մութիւնները Ազատագրող, Բիւզանդ,
եւն.: — Սուրբի չի թուիր մերժել բա-
ցարձակապէս՝ թէ Մաշթոցէն առաջ գիր
ունեցած չըլլանք, սակայն բաղաձայն
տառեր միայն՝ առանց ձայնաւորներու՝
ինչպէս սեմական լեզուները, և տառե-
րուն հնչուումները տակաւին որոշակի
չճշգրտած, թէ անոնք յունական ո՞ր տա-
ռերուն կը համապատասխանէին, և այս
պատճառաւ ալ մէկը թողուած՝ իբր ան-
գործածելի, որովհետեւ «չէին բաւական
նշանագիրքն՝ ողջ ածել զսիւղբայս եւ
զկապս հայերէն լեզուին», ինչպէս կ'ըսէ
Կորիւն: Հետեւաբար, ըստ իրեն, Մաշ-
թոցի գլխաւոր արդիւնքն եղաւ, նախ՝
ձայնաւոր գրերուն զիւտը, երկրորդ՝ Հո-
փանոսի աջակցութեամբ՝ լրացնել և դա-
սաւորել այդ տառերը ըստ կարգի եւ
հնչման յոյն ալփաբետին, զոր թուի
ակնարկել նաեւ Կորիւն իր հետեւեալ
բացատրութեամբ, «զամենայն ընտրու-
թիւնս նշանագրոյն՝ զերբագոյնս, զկարձե-
ն. զերկայնս, զառանձինս և զկրկնաւորս միան-
գամայն յօրինեալ և յանկուցեալ»²: Սու-
րբին՝ Կորեան այս խօսքերով՝ կ'ուզէ
հասկնալ նաեւ մեր տառադարձութեան
կանոնը:

Ասկէ վերջը կը դառնայ այն խնդրոյն,
որ եթէ հայ տառերը գոյութիւն չունէին,
և կամ թերի ու պակասաւոր՝ որով չէին
կրնար ծառայել գրութեան, ինչ լեզուով
ուրեմն գրեցին Բիւզանդ և Ազատագր-
ող: Ասոր կը պատասխանէ. Ա) Կարելի
չէ՝ որ այդ երկուքը հայ լեզուով և օտար
(յոյն կամ ասորի) տառերով գրած ըլլան,
որովհետեւ այդ երկու լեզուները չունին
մեր հնչուումներն արտայայտող տառեր,
ինչպէս են ժ, ց, ձ, եւն.: Բ) Իրեն կար-
ծիքն է, որ Բիւզանդի անուամբ ձեռքեր-
նիս հասած պատմութիւնը յունարէն գրե-
ուած ըլլայ, հաւանօրէն ականատես անձ
մը՝ Ս. Ներսիսի օրերուն, որ շատ մտերիմ

եղած ըլլայ մեր Պարթեւ հայրապետին և
եկեղեցական դասին պատկանող, ինչպէս՝
օրինակ իմն՝ Փաւստոս եպիսկոպոս, «որ
ի ժամանակս Ներսեսի եպիսկոպոսապե-
տին՝ էր ի տան նորին իբրեւ թելակալ»³,
որ այնքան մանրամասնօրէն և խանդա-
վառութեամբ կը պատմէ անոր հրաշալի
վարքը և գործերը, — և յետոյ Ե. դարուն
(Կորեան գրութեան վերջը) թարգմանուած
ըլլայ Մաշթոց վ. ի երիցագոյն աշակերտ-
ներէն մէկէն, որ հաւաքելով բոլոր բե-
րանացի աւանդութիւնները և ինչ որ լսած
էր իր վարդապետէն, անոնցմով ճոխա-
ցուցած, և ինչ ինչ փոխառութիւններ ըրած
Կորեան «Մաշթոցի վարք»էն, զուտ ազ-
գային՝ հայրենասիրական և քիչ մ'ալ
վիպական շունչ և ոգի տուած է Փաւս-
տոսի՝ զուտ վարդապետական ոճով գրե-
ուած պատմութեան, և այսպէս դուրս
եկեր է Փաւստոս — Բիւզանդ պատմիչը:

Քիչ թէ շատ միեւնոյն կարծիքը կը
յայտնէ Ազատագրողի գրքի մասին՝
այսինքն, նախնաբար Տրդատայ և Լու-
սաւորչի ժամանակ — համառօտիւ գրուած
ըլլան յոյն լեզուով անոնց վարքը, գոր-
ծերը, Հոփանոսի նահատակութիւնը և
ուրիշ ժամանակակից դէպքերը, և յետոյ
Ե. դարուն երէց թարգմանիչներէն մէկէն
հայերէն դարձուած, զանազան յաւելուած-
ներով ճոխացուած, և գլխաւորապէս Կո-
րեան գրութեան փոխ առնուած ամբողջ
էջերով և մէջը ազուցուած: Եւ կ'եզրա-
կացնէ խօսքը. «Չայն ալ չենք մերժել,
որ Ազատագրողի արդի յունարէնը՝ մեր
հայերէնէն թարգմանուած ըլլայ յետ ժա-
մանակաց, բայց մեր ունեցած հայերէնն
ալ նախկին յունարէնէ մը թարգմանուած
և ճոխացած է»: Այս կերպով Սուրբի
այն ժամանակէն արդէն վճռած կ'ըլլայ
այն հարցը, թէ մեր նախկին երեք նշա-
նաւոր գրիչներէն, — Ազատագրող, Բիւ-
զանդ, Կորիւն, — որոնք այնքան սերտ
աղերս եւ նմանութիւն ունին իրարու

1. Վարք Մաշթոցի, էջ 18. — 2. Սնդ, էջ 19.
3. Փ. Բիւզանդ. Պատմ. Հայոց, էջ 264.

լեզուով, ոճով և իմաստներով, ո՞վ է ըս-
կըզբնական ինքնագիր պատմիչը, և ո՞վ
է բանաբարը: Ուստի Սուրբի, նախ քան
ուրիշ բանասէրներ, առաջնութեան եւ
երկրորդեան իրաւունքը Կորեան կու տայ,
ինչպէս յայտնի է, և միւս երկուքին՝ Ա-
զատագրողի և Բիւզանդի՝ վերջնական
իմրագրումը կը տանի կը դնէ Ե. դարուն
կիսէն վերջը:

Դաւիթ Անյաղթի մասին ալ գրեթէ
նոյն կարծիքը կը յայտնէ, այսինքն թէ
հեղինակը՝ ազգով հայ բայց գրեթէ յու-
նացած՝ յոյն լեզուով գրած է իր իմաս-
տասիրական գործերը, նոյնիսկ Աթէնքի
մէջ, — որովհետեւ յոյն օրինակ մը կայ
Դաւիթի (Անյաղթ) փիլիսոփայի գրութեանց,
ճշդիւ համաձայն հայկականիս, — և յետոյ
(Եւ դարուն) հելլենարան գրչէ մը հայե-
րէն թարգմանուած:

Սոյն յօդուածին մէջ միակ բացառու-
թիւնը կը կազմէ Մ. Խորենացին, որուն
ընդարձակ հմտութեան մասին անհուն
հիացումով կ'արտայայտուի, — տակաւին
ըջօրէն քննութեան առած չըլլալով անոր
լեզուն, թէ արդեօք Ոսկեղարեան կնիքը
կը կրէ՞ թէ ոչ, — և թէ՛ կարելի է Ե.
դարու պատմագրի մ'ընծայել անոր գրքին
պատմական ինչ ինչ կասկածելի կէտերը,
որոնք յաջորդ դարերու մէջ պատահած
դէպքեր կ'ակնարկեն, — և թէ՛ ինչպէս
կրնար Խորենացին, Ե. դարուն մէջ ապրե-
լով, բառացի փոխառութիւններ ընել Սո-
կրատի Եկեղեցական պատմութեան հայե-
րէն թարգմանութենէն, որ կատարուած
է Ե. դարուն փիլոն Տիրակացոյն ձեռքով:
Սոյն կէտերն են ահա, որ տարիներ վերջը
առիթ տուին բանասէրներուն խախտելու
անոր դիրքը, և Ե. դարէն տարին զինքը
մինչեւ Եւ դարերը: Սուրբի տակաւին
ո՞ր և է կասկած չի յայտնել սոյն յօդուա-
ծին մէջ անոր ինքնութեան, ժամանակին
և պատմութեան հարազատութեան մասին.
սակայն, քանի մը տարի վերջը, աւելի
խոր և ուսումնական քննութիւն մը՝ շատ
բան կորսնցնել տուաւ անոր իր հիացու-
մէն Խորենացոյն հանդէպ, ինչպէս պիտի
տեսնենք յետոյ:

Այդ շրջանին (1874 — 1875 տարի-
ներուն), քանի մը հայ բանասէրներ —
որոնց մէջ գլխաւորապէս Նորայր Բիւ-
զանդացին — կարծիք մը յայտնած են,
իրր թէ մեր նախնիք՝ այլեւայլ ժամա-
նակներու մէջ և նոյնիսկ Ե. դարուն՝ հա-
յերէն թարգմանած ըլլան ամբողջապէս
քանի մը յոյն նշանաւոր քերթողներու,
պատմիչներու և իմաստասէրներու գոր-
ծերը, որոնց ինչ ինչ հատուածներու կամ
տողերու կը պատահինք յաճախ՝ ոչ միայն
թարգմանութեանց մէջ՝ այլ նոյնիսկ մեր
նախնիքներուն ինքնագիր հեղինակու-
թեանց մէջ, — որոնք են Հոմերոս, Եսիո-
դոս, Դեմոսթեն, Հերոդոտոս, Թուկիդիդէս,
Ափրիկանոս, Յովսեփոս, եւն.: — Ինքը
բոլորովին հակառակ կը զինուի այդ կար-
ծիքին, և փաստերով կ'ապացուցանէ անոր
անտեղութիւնը, և քանի մը տարի վերջը
(1877 թուականին «Հոմերական բառգիրք
և Հոմերական տողք» յօդուածով) կը հերքէ
զայն հիմնովին, բնականաբար բացառու-
թիւն ընելով քանի մը յոյն մատենագիր-
ներուն, որոնց հայ թարգմանութիւնները
հասած են ձեռքերնիս և հրատարակուած,
ինչպէս են, Սուտն — Կալիսթենէս, Արիս-
տոտել, Պղատոն, Եւկլիդէս, եւն.:

Բայց աւելի հետաքրքրական է յօդուա-
ծիս այն մասը, ուր ընդարձակօրէն և
հմտօրէն կը խօսի մեր Ոսկեղարեան թարգ-
մանութեանց վրայ, — Ս. Գրքին վրայ
առանձին յօդուած մ'ունի 1877 թ. «Բազ-
մավէպ»ին մէջ «Թարգմանութիւն Եօթա-
նասնից և հայկական» վերնագրով, — և
գլխաւորապէս Ոսկեբերանի և Եփրեմի
Մեկնութեանց, Սերբերանոսի և Ս. Բարսղի
«Վեցօրեայ» ճառերուն, և մանաւանդ Եւ-
սեբիոսի Բրոնիկոնին, որոնց հրաշալի
թարգմանութեանց հեղինակները զբախ-
տաբար անձանօթ մնացած են մեզի: Եւ
սակայն, կ'ըսէ Սուրբի, անոնց լեզուն
և ոճը համեմատելով մեր մատենագիրնե-
րուն լեզուին և ոճին հետ, — եւս աւելի
ուսումնասիրելով անոնց իմաստներուն և
զաղափարներուն գործած ներշնչումը և
ազդեցութիւնը մերիներուն վրայ, — կա-
րելի է որոշ չափով մը գուշակել անոնց

Թարգմանիչները: Յետոյ, հակիրճ դիտու-
ղութիւններ ընելով Թարգմանութեան ար-
ուեստին և անոր կարեւոր պահանջներուն
վրայ, կ'անցնի մեր հայ Թարգմանութեանց
մէջ սպորտած բարձրագոյն վրիպակներուն,
«զորոնք չէ՛ կարելի, կ'ըսէ, միշտ Թարգ-
մանչին տգիտութեան կամ անուշադրու-
թեան վերագրել, այլ յաճախ օրինակողնե-
րուն անփութութեան կամ անհմտութեան,
որոնք մերթ Ըստ քմաց կը փոփոխեն,
կ'աւելցնեն կամ կը գեղչեն բառերը, մա-
նաւանդ որ մեր Չեռագիրքն՝ ո՛չ իրբեւ
զՅունաց և զլատինացւոց, և ո՛չ իրբեւ
զԱսորւոց՝ հնագոյնք են ժամանակաւ, այլ
ամենէն հինքն՝ Թ և Ժ դարերէն վեր չեն
ելլեր: Գալով յատկապէս Ոսկերեանին
Մեկնութեանց, շատ աւելի ճոխ և գեղե-
ցիկ կը գտնէ հայերէն Թարգմանութիւնը
քան բնագիրը, «Ոսկերեանի ժամանակ
յունական լեզուն չունենալով այն պայ-
ծառութիւնը՝ ինչ որ հեթանոսական ժա-
մանակ ունէր. իսկ հայ Թարգմանիչը (ե
դարուն) իրեն լեզուին ծայրագոյն գեղեց-
կութեան ժամանակ կ'ապրէր. և մեր հայ
Թարգմանիչը ստէպ կը սանձէ հեղինակին
առատաբանութիւնը, և ինքը կատարելա-
պէս տիրացած է իր լեզուին»: Նոյնը
կարելի չէ՛ ըսել Ս. Բարսղի «Վեցօրեայ»
ճառերուն Թարգմանչին համար, որ թէպէտ
յաջողքը է հասնիլ ու նոյն իսկ գերազան-
ցել քան բնագիրը՝ լեզուին ճոխութեամբ
ու գեղեցկութեամբ, այլ յաճախ Թարգ-
մանչէն պահանջուած ճշգրտեան սահմա-
նէն անդին անցնելով, մանաւանդ նկարա-
գիրներուն մէջ, չափազանցօրէն կը շոյալէ՛
կը յորդէ հայ լեզուին փարթամ պերճու-
թիւնները, զրեթէ ճապարհութեան և ճո-
ռամբանութեան հասցնելու աստիճան՝
կրկնութեամբ հոմանիշներու, որոնք սա-
կայն հաճելի են միշտ: Ասոր գաղափար
մը կրնայ տալ հետեւեալ համեմատու-
թիւնը.

ՅՈՅՆԸ Կ'ԸՍԷ

«Ձի որ այսօր ատող է
և զուարթ մարմնով, փափ-
կատուն, գերազարար, ի
զօրութեան տիոցն, կօրու-
վի և ժիւր, զունեան, կայ-
տառ, և ահա վազիւ, թըշ-
ուառ և եղկելի, վճարի ի
կենաց, ծիւրեալ տիովք
կամ նուազեալ հիւանդու-
թեամբ»:

ՀԱՅԸ ԿԸ ԹԱՐԳՄԱՆԷ

«Նայեսցոք այսուհի-
տեւ և ընդ մարդ ի ժա-
մանակ ողջութեամբ, զի-
ա՛րդ է առողջ մար-
մնով, զուարթ երեսօք,
զունեամբ զունով, հզօր
զօրութեամբ, զուար-
ճալից բերկրութեամբ,
կայտառ ի մանկու-
թեամբ, շոյտ յերիտա-
սարդութեամբ, զրգեալ
զրգամօք, փափկա-
սում փափկակեաց, բա-
րեկեցիկ, դիւրասնունդ,
երամիկ, երջամիկ, չա-
րայօժար և մեղսասէր՝
եւ այսու ամենայնիւ
միմջեղու զուարճացեալ
վայելէր, յամկարծակի
վաղվաղակի հասամէ ի
թշուառութիւն, վատէ
ի զօրութեմէ, ամկամի
ի կեանաց, ծնկի, ծիւրի,
հիւանդութեամբ ջերա-
մի, յաղթի և թերեւս
սակաւակեաց աւուրքք
վճարի»¹.

1. Ս. Բարսղի. Վեց-
օրեայ ճառք. էջ 85:

Գալով այն վրիպակներուն, որոնց մէջ
կը գայթին նոյն իսկ ամենէն ճարտար և
յաջող Թարգմանիչները, երկու պատճառ
կը դնէ. «Ա) իմաստ իմաստի հետ խառնել.
Բ) Բառ մը սխալ կարդալ կամ յօղը բա-
ռին հետ շփոթել, որոնց պատճառը յայտնի
է, կ'ըսէ. վասն զի ձեռագրաց մէջ ո՛չ
կէտադրութիւն կայ, և ո՛չ ալ շեշտ կամ
հազագը (յունարենին վրայ խօսելով),
որով կարենային որոշել յօղը, և ասկէ
ծագած են այն շփոթութիւնք», որոնց
օրինակներ ունինք Ս. Բարսղի «Վեցօրեայ»
ճառերուն և ուրիշ Թարգմանութեանց մէջ:
Հոս Սուրբի անցողակի գիտել կու-
տայ, որ մեր նախնիք՝ յատկապէս Ոս-
կերեան գրիչները՝ կը խորշէին ընդհան-

րապէս յունական բարդ և ածանցեալ բա-
ռերը Թարգմանելէ հայերէն նոյնօրինակ
բարդ և ածանց բառերով, այլ քանի մը
խօսքով կը բացատրէին՝ զրեթէ անոնց
սահմանը տալով: Այսպէս, օրինակ իմն,
γρωμετρία փոխանակ երկրաչափութիւն
Թարգմանելու՝ կ'ըսէին. «սահմանաց և
բաժնից պայմանք», — ἀστρονομία, Աստե-
ղաբաշխութիւն, կ'ըսէին, «Ճարտարութիւն
որ զկայանս աստեղացն նշմարէ և գտահ-
մանս կատարէ», — ἀνατολή, Անդամա-
տարիւն կամ Անդամանդաճարիւն, կը Թարգ-
մանեն, «հանգամանք զմարմինս հերձոյ»,
— Βοτανική, բոստագիտութիւն կամ տեկա-
բանութիւն, կը դնեն, «Ճարտարութիւն
արմատագէտ և փորձ իմաստնոց խոտա-
քնին», — ἀλλογγορία, Այլաբանութիւն, կ'ը-
սեն, «այլասացիկ յորջորջում», — φιλο-
σοφία, խնամատարութիւն, կը Թարգմանեն,
«զգաստական կրօնք կամ վարդապետու-
թիւն», եւն.:

Ի վերջոյ համառօտ ակնարկ մը կ'ընէ
Յակոբայ Մծբնացւոյ ընծայուած «Զգօն»
գրքին, տեսակ մը վարանումով, տակաւին
չափով մը աւանդութեան հետեւող ըլլալով
ինքը այդ մասին: Սակայն յիշելով ան-
կէ տարիներ առաջ «Զգօն» գրքին ասորի
բնագրին գիւտը, և վրայդ անգլիացւոյն
ձեռքով անոր հրատարակութիւնը Լոնտօնի
մէջ 1869ին, և դիտելով միւս կողմանէ
թէ ասորի նորագիւտ բնագրին մէջ չորս
նոր ճառք կան, որոնք կը պակսին հայ
Թարգմանութեան մէջ, յիշեալ ասորի
օրինակին խորագիրը մէջ կը բերէ, «Ճառք
Տեառն Յակոբայ իմաստնոյ պարսկի, որ
է՛ Ափրատ կամ Ֆրատ», զոր համե-
մատելով Փ. Բիւզանդի հետեւեալ վկայու-
թեան հետ, «Զայնու ժամանակաւ խաղաց
գնաց մեծ կայսրպալատ Մծբնացւոց... որում
անուն Յակոբ, փոխանակ ազգաւ պարսիկ»,
անոնց մէջ մէկէն աւելի համաձայնութեան
կէտեր կը գտնէ: Սակայն տակաւին բա-
ւական լուսաբանուած չհամարելով այդ
հարցը, անորոշ և երկբայական շեշտով
մը կը վերջացնէ խօսքը. «Թող բանասէրք
քնեն այս տարակուսական խնդիրը»,

առանց անդրադառնալու որ Փ. Բիւզանդին
խօսքերէն կարելի էր հետեւցնել, թէ նոյն
իսկ իրեն ժամանակ՝ Յակոբ Մծբնայ հայ-
րապետ կը շփոթուէր Յակոբ անուն պար-
սիկ կայսրպալատ մը հետ, և թէ «Զգօն»
ո՛չ եթէ զրքին անունն էր՝ այլ հեղինակին.
և իրօք Բիւզանդին «որում անուն Յակոբ,
փոխանակ ազգաւ պարսիկ» խօսքը ուղ-
ղելով, որ անտարակոյս զբազարի վրիպակ
է, դուրս կու գայ հետեւեալ նախադասու-
թիւնը. «որում անուն Յակոբ, փոխանա-
կա(ւ) (այս է՝ այլապէս կոչուած) Զգաւն
(Զգօն = իմաստուն) պարսիկ». այսու
խնդիրը պարզուած կ'ըլլար:

* * *

Երկրորդ յօդուածով մը, «Հելլենաբա-
նութիւն և հելլենական Թարգմանիչք հայ-
կական լեզուի»¹, կու գայ Սուրբին ներ-
կայացնելու հակիրճ պատկերի մը մէջ՝
ե դարէն վերջը մեր լեզուին յաջորդաբար
նուազումը իր գրական փայլէն: Մէկ կող-
մէն՝ քաղաքական ու կրօնական դէպքեր
ու խնդիրներ, միւս կողմէն՝ ներքին գփտու-
թիւններ և հակառակութիւններ, այնքան
զբաղեցուցին միտքերը և ջլատեցին, որ
լեզուն ու գրականութիւնը աներեւակայելի
անկում մ'ունեցան: Քաղաքական այն
պղտոր կացութեան մէջ, երբ Հայաստան՝
զրեթէ անտէր անտիրական՝ կռուախնձոր
մը դարձած էր, նախ՝ Սասանեան և յետոյ
Արաբական և Բիւզանդական պետութեանց
միջեւ, Հայերը նախընտրեցին Բիւզան-
դիոնին յարել՝ իբր քրիստոնեայ և զար-
գացած ազգի մը, և այսպէս է՝ Ը դարուն՝
երբ տակաւ զիջեր նուազեր էր կրօնական
հարցերուն մոլուցքը՝ սկսաւ մերիններուն
երթեկը դէպ ի յոյն ոստանը, որ ո՛չ միայն
քաղաքական կեդրոն մ'էր, այլ կը շա-
րունակէր ըլլալ ուսմանց և գիտութեանց
վառարան մը: Ասով արծարծեցաւ մերին-
ներուն սրտին մէջ ձկտում մը դէպ ի յոյն
լեզուն և ուսումները, որով ունեցանք է
դարուն՝ Անանիա Շիրակացի մը՝ համա-
րագէտ ու աստղաբաշխ, Ը դարուն՝ Յովհան
Օճնեցի մը՝ աստուածաբան և իմաստասէր,

Ստեփանոս Սիւնեցի մը՝ քերթող և մեկ-
նիչ, եւն., որոնք յոյն Ս. Հայրերուն
ճառերը և եկեղեցական պատմիչները հա-
յերէն թարգմանելով՝ ճոխացուցին մեր
նոյն դարերուն աղբատիկ գրականութիւնը։
Ասոնք՝ տիրացած հիմնովին իրենց բնիկ
լեզուին՝ կրցան չափով մը դիմադրել հե-
լենաբան հոսանքին և բարձր պահել հա-
յերէնը. իսկ անոնց յաջորդները... Ասոր
կը պատասխանէ Սուրբի. «Ասոնք, կ'ըսէ
վերոյիշեալ յօդուածին մէջ, փոխանակ
յոյն լեզուէն հայերէնի փոխելու անոնց
գրքերը, ինչպէս ըրին մեր Ոսկեդարու
թարգմանիչները, ընդհակառակն մեր հայ
լեզուն ի յոյն կը շրջէին, ու յոյն գրքերու
վրայէն հայերէն կը սովորէին»։ Եւ այս-
պէս սկսաւ մեր մէջ հելլենաբանութեան
շրջանը, որուն մեծագոյն ազդակն եղաւ
Դիոնիսիոսի թրակացւոյ Գերականութեան
թարգմանութիւնը, որ այնպիսի կարեւո-
րութիւն և արժէք ստացաւ մեր մէջ,
սկսեալ Զ. դարէն մինչեւ ԺԲ. դար, որ
անոր լուծմանց և մեկնութեան համար
յատուկ գրքեր շինուեցան, դասաւանդու-
թիւններ հաստատուեցան վարժարաննե-
րուն մէջ։ Դիոնիսի է, որ մեր մէջ տակաւին
գոյութիւն չունենալով հայ լեզուի քերա-
կանութիւն, որով աւանդուէին մանուկնե-
րուն լեզուական կանոնները, երբ առաջին
անգամ տեսան թրակացւոյն քերականու-
թիւնը, շլացան, գրեթէ գինովցան, կար-
ծելով որ անով պիտի բացուէին առջեւին
լեզուին գանձերը՝ գաղտնիքները։

Յիշեալ քերականութեան մեկնիչներուն
մէջ կը յիշատակուին յանուանէ Դաւիթ
փիլիսոփայ, Մովսէս քերթող, Բարսեղ,
Համամ վարդապետ Արեւելցի (Թ. դարուն),
և աւելի ուշ (Ժ - ԺԱ. դարուն) Գրիգոր
Մագիստրոս, և ամենէն վերջը Յովհաննէս
Երզնկացի, «որ կը պարծի՝ իբրեւ կա-
տարեալ կանոն մը տուած ըլլալ հայ
լեզուին», կ'ըսէ Սուրբի, և կ'եզրակացնէ
թէ «Դիոնիսիոսի թրակացւոյ Գերակա-
նութեան թարգմանութիւնը՝ մեր լեզուին
ազաւազութեան պատճառ եղաւ»։

Իրապէս տարօրինակ է՝ որ թրակաց-

ւոյն Գերականութիւնը, որ տաղտկալի
ըլլալու աստիճան՝ չոր ու ցամաք ոճով
յոյն լեզուին կանոնները կ'աւանդէ, մա-
նաւանդ երբ հագնեցութեան երկար սուղ
ամանակներու, չափերու վրայ կը խօսի,
և ուր բայերու անհեղեղ լծորդութիւն մը
կ'աւելցուի, որ միայն Դաւիթ Անյաղթի
գրութեանց թարգմանութեան մէջ կ'երե-
ւայ, մեր մատենագիրներուն վրայ այնքան
մեծ ազդեցութիւն ունեցած է, որ չեն
կրցած անկէ զերծ մնալ նոյն իսկ իրենց
ինքնագիր հեղինակութեանց մէջ, և այն-
քան խղճմտօրէն հետեւած են անոր, որ
զգուանք կը պատճառեն ու ծաղրը կը շար-
ժեն մարդու, ինչպէս է հետեւեալ տողը,
զոր Մովսէս Գերթող մէջ կը բերէ Արիս-
տոտեի գրութեանց թարգմանութենէն.
«Արդէն ներձայնջըն ներանձիցն աստիցն
նշանակը, և գրիցեալքն ներձայնջաց, և
որպէս գիրքն ոչ ամենեցուն նոյնը, և ոչ
ձայնքն»։

Սուրբին երկու տեսակ կը դնէ հելլե-
նաբանութեան. Ա) քառերու կամ քառակու-
որ աւելի մութ, խրթին և գրեթէ անի-
մանալի կ'ընէ իմաստը, ինչպէս են՝ Արիս-
տոտեի, Պղատոնի, Փիլոնի, Արիստագաց-
ւոյն գործերուն թարգմանութիւնները. Բ)
Ոձի կամ շարադրութեան, ինչպէս են՝
Ստոյն կալլիսթենայ «Պատմութիւն Աղեք-
սանդի», Ս. Աթանասի, Նազիանզացւոյ
և Բարսղի ինչ ինչ ճառերուն թարգմանու-
թիւնները, որոնք մութ ու խրթին են,
բայց ոչ խորթը, աւելի իմանալի ու մերթ
վայելուչ։ Բառակաւ հելլենաբանութեան
մէջ ոչ միայն բառերը, բայցը ու մաս-
նիկները նիւթապէս կը թարգմանուին,
որոնք իրենց իսկական իմաստը և ուժը
կը կորսնցնեն, այլ նոյն իսկ բառերուն
շարքը անխախտ կը պահեն, զորոնք
հասկնալու համար՝ հարկ կ'ըլլայ բնագրին
դիմելու։ Ո՛ր թողունք այն կարգ մը
այլանդակ մասնիկները, արտ, եւր, բաց,
մակ, եւր, շար, շաղ, փաղ, տար, պար,
եւն., որոնք բառերուն առջեւ դրուելով,
ոչ միայն ո՛ր և է իմաստ մը չեն տար կամ
աւելցնել, այլ ընդհակառակն «դժոխային

առնեն զբանս», ինչպէս կը խոստովանի
նոյն ինքն Երզնկացին։ Մինչ ոձի հելլե-
նաբանութեան մէջ՝ շարադրութեան ձեւն
է որ յունականին կը նմանցուի, պահելով
բնիկ և զուտ հայկական բառերը, որով
աւելի վայելուչ և ազնուական ձեւով կը
ներկայանայ լեզուն։ Սոյն հելլենաբանու-
թիւնը ի սկզբան աստուածաբանական և
վարդապետական գրութեանց թարգմա-
նութեանց մէջ սկսաւ գործածուիլ, բայց
յետոյ նոյն իսկ ինքնագիր հեղինակու-
թեանց մէջ մուտ գտաւ, ինչպէս կը տես-
նենք Յովհան իմաստասիրի և Քոթենաւորի
ճառերուն և Գր. Մագիստրոսի գրութեանց
մէջ, և մինչեւ անգամ Շնորհալին՝ իր
Հրեշտակաց կամ Երկնաւոր դասուց վրայ
յօրինած ճառին մէջ, որ նմանութիւն կամ
հետեւողութիւն մ'է Արիստագացւոյն նոյն
նիւթին վրայ գրածին, իմաստներուն հետ՝
ազգուեր է նաեւ անոր ոճէն ու լեզուէն։

Այդ հելլենաբանութենէն զերծ մնացած
չէ՛ նաեւ Ստ. Սիւնեցին, իր հմտութեամբ
և հանճարով մեր Ը դարուն մեծագոյն
պարծանքներէն մին, որուն գրչին ու սրտին
արդիւնքներ են այն գեղեցիկ, վսեմ և
աննման Ասագ օրհնութիւնը կոչուած գո-
հարները։ Բարեբախտաբար իր ինքնագիր
հեղինակութեանց և շարականներուն մէջ
կատարեալ հայկաբան մ'է, և միայն իր
թարգմանութեանց մէջ է՝ որ տարուեր է
հելլենաբանութեան հոսանքէն, որոնց
գլխաւորներն են՝ Արիստագացւոյն «Յա-
ղագս երկնային Քահանայապետութեանց»,
Նիւսացւոյն «Յաղագս մարդոյ», Կիրդի
Աղեքսանդրացւոյ «Գիրք պարապմանց»։

Սոյն յօդուածիս մէջ կը յիշէ դարձեալ
համառօտիւ, է - Ժ դարերուն մէջ ապրող,
մեր զանազան երկրորդական մատենագիր-
ները, որոնք ինքնագիր գործ մը թողու-
ցած չեն մեզի՝ այլ թարգմանութեամբ
պարապել են։ - Դաւիթ Տարօնցի, յատ-
կապէս թարգման կոչուած, զոր ոմանք
Բագրեւանդացի կը համարին, և Ասողիկ
կը գովէ զինքը իբր «իմաստասէր և մեծ
Փիլիսոփայ»։ սա Դամասկոսի մէջ Ս.
Բարսղի ծննդեան ճառը թարգմանել է։ -

Խոսարովիկ քարգմանիչ, զոր Հ. Գ. Զարբ-
հանալեան վերապահաւ Ե դարու հեղինակ
կը համարի՞ և որուն կ'ընծայուի «Արտա-
սանութիւն ի մենամարտութիւնն Դաւթի
և Գողթաթու»։ սա՝ Քաղկեդոնի ժողովին
պատկանող խնդիրներու վրայ գրած է,
և թուղթ մ'ունի ուղղուած Ասորուց Աթա-
նաս պատրիարքին, որուն մէջ ցոյց կու-
տայ ինքզինքը հմուտ աստուածաբան մը -
Փիլոն Տիրակացին, Սոկրատի Եկեղեցական
պատմութեան թարգմանիչը, որ իբր շա-
րունակութիւն այդ գործին՝ յաւելուածոյ
մաս մունի, «որուն մէջ կարգ մը շաղ-
փաղիութիւններ կան, կ'ըսէ Սուրբի, և
սխալ տեղեկութիւններ, հաւանօրէն յետոյ
ներմուծուած յանդուգն օրինակողէ մը»։ -
Դաւիթ քահանայ (Ժ - Թ դարուն), որ
հաւաքած է իր անձին համար ձառնուի
մը, գլխաւորապէս Ս. Աթանասի վարդա-
պետական ճառերէն. ասոր կ'ընծայէ Հ.
Գ. Զարբհանալեան՝ Մեկնութիւն մ'Եսա-
յայ և ներքող մը «ի Յովսէփ պատանի»։
Այս շրջանին կը յիշուին դարձեալ Յովհան
Բիւզանդացի, Եղիշէ Կողբացի, Պողոս
հռետր, եւն., որոնք գովութեամբ կը
յիշուին ժամանակակիցներէն, որոնցմէ
դժբախտաբար բան մը հասած չէ ձեռքեր-
նիս, որ կարենայ արդարացնել այդ տրուած
գովութիւնները։ Ինչերորդ դարու երկրորդ
կիսուն (869 - 880) կը յիշուի նոյնպէս
Յովհաննէս րժիշկ մը, որ փոխանակ բը-
ժըշկական գիրք մը տալու մեզի՝ Ս. Դիո-
նիսիոսի վարքը թարգմանել է Երուսա-
ղեմի մէջ։ Կը համարի Սուրբի՝ որ մինչեւ
Ժ դարուն վերջերը հայերէն թարգմանուած
ըլլան բոլոր ծանօթ յոյն և ասորի Հարց
գրութեանց, ի բաց առեալ անոնցմէ՝ որոնց
անունը անտաւորեալ էր կամ վարդա-
պետութիւնին կասկածելի եղած, ինչպէս
Որոգինէս, Թէոդորետոս, և այլք։

(Շարունակելի) Հ. Յ. ԹՈՐՈՍՅԱՆ

1. Հ. Գ. Զարբ. Պատմ. Հայ դպրութեան. էջ 435.
2. Անդ. էջ 278.
3. Անդ. էջ 756.